

Prigodom tristogodišnjice Blaisa Pascala.

Teško je govoriti o Pascalu¹⁾. Ne možemo jednostavno punom šakom sipati tamnjan pred njegovim moralnim tipom, niti možemo samo onako hvalom obasuti njegovo opširno djelo. Ali dobro opet uvidamo, da je smiono, gotovo impertinentno nametnuti se sucem jednom duševnom velikanu njegova kova. Povrh toga povjesnička perijoda, u kojoj je Pascal živio, pitanja, kojima se bavio, tako su opširna, tako kompleksna, da bismo nužno prešli opseg ovog lista, kad bi se dublje upustili u njihovu analizu. — Odabrali smo srednji put. Ograničili smo se na glavne poteze njegova života, da onda istaknemo u njegovom svestranom djelu ono, što u biti sačinjava njegovu veličinu i savremenost, te je ujedno centrum, oko kojeg gravitiraju fragmenti njegovih »Pensées«.

»Godine milosti 1654. Ponedjeljak, 23. studenoga, blagdan sv. Klementa, pape i mučenika i ostalih u martirologiju, uoči sv. Grizogona mučenika i ostalih, po prilici od deset i po sati uvečer do po sata iza ponoći . . . Oganj . . . »Bože Abrahama, Bože Izaka, Bože Jakova«, ne filozofa i učenjaka . . . Sigurnost! Izvjesnost! Čuvstvo! Radost! Mir! . . . Bože Isusa Krista . . .« — Silno uzbuđenje podrhtava u ovim svećanim isprekidanim usklicima »Mémoriala« i označuje svu važnost ovog trenutka za Pascala²⁾. To je pravi kamen međaš, koji oštro dijeli njegov život u dvije perijode. Sadržaj prve označuje Pascal kratko gorkim vapajem: »Ja se od Njega odijelih, ja bježah od Njega, odrekoh ga se, razapeh ga«. Program i cilj druge zabilježio je malo dalje. »Zaboravih svijet i sve osim Boga. Njega možemo naći samo putem, kojem nas uči evanđelje . . . Veličina ljudske duše . . .« Iz svega jasno izbija, da ovim časom Pascal radikalno prestaje biti ono, što je bio, da potpuno bude ono, što nije bio: kršćanin.

1. Svjetska perijoda.

Međutim ni prvi dio njegova života ne smijemo suditi odviše crno. Pascal možda već u ovaj čas milosti gleda svoju prošlost u svijetlu pretjerano strogih moralnih principa janzenizma.

Rodio se 27. lipnja 1623. g. u Auvergni. Jedinac sin uz dvije nježno ljubljene sestre, boležljiv od prve mladosti, u trećoj godini siročić bez majke, rastao je Pascal pod budnom paskom oca — uglednog građanina i državnog činovnika: milovan i obožavan od svojih, ali lišen one vedrine, što duši djetinjoj može da dade samo majka.

Otac mu je uz zvanične dužnosti neprestano i intenzivno pratio cjelokupni duševni život svoga doba. Svijestan svoje visoke zadaće on napusti službu, preseli se u Pariz, da se preda isključivo odgoju svoje djece i da sam upravlja njihovim duševnim razvojem. — Uzgajajući zlo svoga sina, on ga uzgojio vrlo dobro, veli o njem Strowski (Pascal et son temps vol. II.). I doista racionalnom i deduktivnom svojom metodom puno je pridonio istaknutoj individualnosti, samostalnosti i inventivnoj okretnosti duha Pascalova.

Narav je upravo raskošno obdarila cijelu obitelj Pascalovu, a napose njega samoga⁹⁾ Po želji očevoj imao je Pascal da udari temelj svojoj naobrazbi učenjem klasičnih jezika, a onda istom da se prihvati pozitivnih nauka. Ali on čuti neki nesavladivi nagon ka konkretnoj realnosti, gdje njegov duh instinktivno traži odgonetku pojavama, koje ga okružuje. U dvanaestoj godini udari jednom kod ručka nezgodno o tanjur. Produženje zvuka probudi njegovu radoznalost, i on piše raspravu o zvukovima. Negdje u isto doba stvara si prema neposrednoj okolini geometrijske likove te vlastitom duševnom snagom otkriva prve teoreme Euklidove. (Nekoji auktori sumnjaju, da li je svjedočanstvo njegove sestre ovdje ispravno!). U šestnaestoj godini uze da piše »essais pour les coniques«; prisustvuje već znanstvenim sastancima očevih prijatelja, gdje se ističe oštromnim shvaćanjem svih savremenih pitanja znanosti.

U to posta otac Pascalov intendantom kraljevskih poreza u provinciji. Pascal će tu pomagati oca u poslu. Da si olakša mehanički rad, poče misliti na stroj za računanje. Nakon mnogih pokušaja, nakon ustrajnog i strpljivog opažanja kroz par godina, konačno i uspije.

Time se Pascal i neopazice približio fizici. Borba za vakuum bila je onda u punom jeku. Pascal se prihvati toga pitanja s njemu prirođenom radoznalošću i strastvenom ustrajnošću. Bolje nego itko od njegovih savremenika on znade u mnoštvu naoko različitih fenomena jednim pogledom razabrati zajednički im princip, a neiscrpiva inventivna snaga njegova duha uvijek zamišlja nove pokuse, da ih onda vješto izvede i točno opiše. Tako on utvrdi, u mnogom popuni i usavrši pokuse Torricelli-jeve o zračnom pritisku.

Znanstveni rad Pascalov postade još puno intenzivniji, kad se g. 1647. opet vrati u Pariz. On dotjera stroj za računanje, nastavi svoje matematičke radove, a napose ga još uvijek zaokuplja problem vakuuma. Svoje rezultate objelodani u više rasprava.

Svojim pokusima t. j. puno više svojom metodom Pascal je jedan od graditelja nove fizike. On je doveo znanost u kratko vrijeme pred prag mnogih istina, koje bi ona inače još stoljeća tražila po raznim stramputicama. Sve istine, koje sačinjavaju hidrostatiku, bile su u glavnom već pronadene, svi principi formulirani (Mersenne, Stevin, Galilei, Descartes, Torricelli), no oni su ležali pokrpani na sve strane

čekajući onoga, koji će ih srediti, povezati, koji će iz ovog rastresenog materijala stvoriti jednu logičku i harmoničku cjelinu. Taj organizator bio je Pascal (Strowki l. c.)

Pascalov znanstveni rad vrlo je važan kako za razvoj i orijentaciju njegova duha, tako i za razumijevanje mnoge nejasne izreke u Pensées. Egzaktna znanost i njezini rezultati pokazali su Pascalu moć činjenice, napunili ga nepouzdanjem prema apstraktnim konstrukcijama i preuranjenim zaključcima. I u Pensées on se ne će nikad gubiti u analitičkim dedukcijama, nego uvijek smjerati na konkretnu i živu realnost.

Još jedno predragocjeno životno iskustvo stekao si je Pascal ovim radom, ono iskustvo, što je Renanu u njegovoj duševnoj krizi toliko manjkalo: upoznao je sterilnost znanosti, prazninu, što je ona ostavlja u našoj neizmjernosti žednoj duši. (B. 67.).

Pascal nije nikad izgubio svoje vjere. On je kršćanin kao i sva njegova obitelj. No to je kršćanstvo tek hereditarno, ono sastoji više u rutini, ostaje na površini bića, a nije uhvatilo korijena u dubini vlastite osobnosti — ono nije proživljeno.

G. 1646. dođe Pascal prvi puta u dodir s janzenistima. Njihovo mračno i strogo kršćanstvo duboko ga se dojmi. Neprestana boležljivost¹⁾, njegov duboko čuvstveni, žestoki i na ekstrem skloni značaj, ozbiljno i čisto intelektualno sprovedena mladost, sve to ga je predisponiralo za tu više nego stojičku askezu. U svojoj prvoj revnosti puno je uplvisao i na svoje rodake, a sestra Jacqueline duguje njegovoj toploj i uvjerljivoj besjedi svoje redovničko zvanje.

Međutim ovo »prvo obraćenje« imalo je uzrok više u novom i neobičnom svijetlu, u kojem se Pascalovu razumu prikazale vjerske istine; promjena je bila i odviše nagla te nije mogla obuhvatiti čitavog čovjeka niti ostati trajna. Ljubav k obiteljskom životu, želja za znanjem i svjetskom slavom još je odviše jaka, Pascalovo srce odviše sklono egoizmu i oholosti života pod svim najrazličitijim oblicima. U tom trnju i draču brzo će zamrijeti plamen prvoga žara.

G. 1651. umre Pascalu otac, a nešto kasnije stupi ljubljena sestra Jacqueline i protiv njegove volje u samostan u Port-Royalu. Ti gorki rastanci ostave u njegovoj mekoj duši veliku samoću i prazninu. Pascal ju kuša ispuniti po sebi nevinim, ali ispraznim zabavama i svjetskim prijateljstvima. Usko se sprijatelji s vojvodom de Roamez, vitezom de Méré i indiferentnim veseljakom Mitonom. Kako je ovo društvo od velikog značenja za općenito shvaćanje Pascalove misli, donosimo po Girand-u (Revue des Deux-Mondes 1923. 15. lipanj) kratku njegovu karakteristiku: Bilo je to društvo »poštenih« ljudi t. j. ljudi odličnih porijetlom i koji znadu živjeti svoj život. Oni se ne vrijedaju ničim, svaki im je pedantizam od naravi oduran, preziru sve, što je vanredno i što se odviše ističe. Ljudi jakih talenata, koji pod dražesnim načinom svoga govora i gracioznošću svojih

manira kriju visoku kulturu, koja ih zapade baštinom ili si je sami stekose. Oni prakticiraju jednu diskretno umjerenu filozofiju, koja je puna živahne mudrosti i blagohotne humanitarnosti.

Tu se oštru i radoznanu oku Pascalovu otkrije novo nepregledno polje opažanja. Vitez de Méré upozori ga, kako osim fizike i matematike ima još jedna druga realnost, neizmjereno bogata, neiscrpivo raznolika, realnost živoga čovjeka; on mu pokaza, kako se ova realnost upoznaje najbolje instinktivnim zdravim sudom, profinjenim intuitivnim okom »poštena« čovjeka i kako ta spoznaja kudikamo nadmašuje apstraktnu spoznaju geometrije.

»Discours sur les passions de l'amour« (koji općenito pripisuju ovoj dobi) i čitave »Pensées« svjedoče, kako se Pascal znao okoristiti ovim životom po salonima. Njegov pronicavi pogled nije ostajao na površini, nego po izražaju lica, sijevanju oka, po glasu i gestama prodirao u nevidljivi svijet duhova, što odsijeva na površini, te tu s nasladom analizirao tajne porive duše zavirujući u najstrašnije ponore i najuvijerenije doline.

Životopisci Pascalovi nas jednodušno uvjeravaju, da Pascal ni u to doba nije prešao granice pristojne i poštene zabave niti sakrio težeg moralnog prestupka. No svakako je njegov nutarnji život puno trpio u ovoj vjerski indiferentnoj atmosferi; pače i isti znanstveni rad njegov kao da je časovito zamro.

Kasnije će Pascal zapisati: »Ne traži se baš velik duh zato, da se spoznata, kako ovdje nema za nas pravog i solidnog zadovoljstva, kako su sve naše zabave isprazne, kako je naša bijeda neizmjerena i kako nam svaki čas prijeti smrt, da nas za nekoliko godina sasna sigurno stavi pred užasnu alternativu — biti zauvijek uništen ili zauvijek nesretan«. (B. 194). — Doista ne treba zato velik duh; ali treba velik duh zato, da se ova praznina i bijeda osjeti tako živo, tako duboko, kako je to nakon nekoliko godina svog svjetskog života osjetio Pascal. »Pensées« su neprolazni znak te životne spoznaje. — Brzo je duša Pascalova obredala i do dna prozrla varavi sjaj svijeta, srce njegovo brzo je iscrpilo broj naslada ljudskih, vagnulo ih preciznošću fizičara. A u dubini njegovog bića »surgebat amare aliquid«, što odsad osjeti još svaki pravi čovjek, koji gutnu iz te čaše.

Nemirna savjest svuda je pratila Pascala. Zastrti teško prozirnom maglom prošlosti lebdjeli su pred njegovim mutnim okom kratki i sretni dani prve revnosti, i sve silnija čežnja budila se u njem za tim čistim i vedrim vrhuncima. Ali njegova duša nalazi se u čas vezana s bezbroj nevidljivih veza i nemoćna se trza u procjepu. Pascal se još jednom svim žarom prihvati znanosti, a osobito matematike, te među inim udari temelj računu vjerojatnosti. No ni svi sjajni uspjesi na tom polju ne mogu da smire njegovu realnosti žednu dušu: on uvijek jednako osjeća crva neizmjernosti, gdje grize i štipa samu srčiku njegova bića.

Napokon odluči potražiti utjehe kod svoje sestre u Port-Royalu. Dugo vremena sprovedoše u maglovitim i vodenim razgovorima, u pitanjima i odgovorima bez sadržaja, a onda je odjedamput val boli bio prejak, i Pascal izlije svoju bolnu dušu pred Jacquilinom. Evo kako nam Jacqueline opisuje stanje bratovo: » . . . Koncem prošlog rujna opet me posjetio. Tom zgodom otkrio mi se tako, da mi ga bilo upravo žao. Priznao mi, da je — usred svih svojih ogromnih poslova, usred svih stvari, koje bi mu mogle svijet učiniti ugodnim i uz koje se s pravom mislilo, da jako prijanja, — tako ravnodušan kao još nikad dosada. Skrajna odvratnost spram ludih zabava svjetskih i neprestano grizoduše da ga silno potiče, neka ostavi sve. S druge strane opet se čuti pošve ostavljenim od Boga i da ne osjeća nikakve privlačivosti s te strane. Uza sve to da teži svom silom za tim, kako bi se svega oslobodio, ali da dobro uviđa, da je to više njegov razum i njegov vlastiti duh, koji ga potiče na ono, što je spoznao kao bolje, a ne milost duha Božjega . . . «

Trebalo je još čitavu godinu dana mučnog kolebanja, spasonosnih boli i nutarnjeg dozrijevanja, dok je došlo do potpunog obraćenja. Trebalo je da Pascal potpuno upozna svoju nemoć i bijedu, da ponizno usklikne: »Ja se obraćam Tebi, Bože svemogući . . . . Otvori srce moje, Gospode . . . , slika svijeta tako je u nj utisnuta, da se Tvoja više ni ne raspoznaje . . . «

2. Poslije obraćenja.

U početku smo naveli nekoliko momenata iz scene, što se odigrala u duši Pascalovoj u čas, kad se Gospod udostojao pružiti mu ruku sa Siona. (23. studenog 1654.) Konverzija je bila potpuna i trajna, utjeha velika. U čas se rasprši mrak, u čas iščeznuše sve boli: »Sigurnost! Izvjesnost! Osjećaj! Radost! Mir! . . . Radost, radost, radost, suze radosnice, «kliče Pascal. Bio je to tajinstveni »phase Domini« i Pascal je osjetio neposrednu blizinu Božju, *Unicum necessarium* utisnuo je tim časom u dno njegove duše te obuzima odsad čitavo njegovo biće.

Poslije svoga obraćenja Pascal provodi redovnički život u svijetu: čitanje sv. Pisma, molitva i pohađanje crkvi, djela pokore i milosrđa ispunjaju dobar dio njegova života. Promatramo li Pascala u ovoj perijodi površno i samo izdaleka, mogao bi nam se pričiniti živi refleks rigorističke nauke janzenista. No upoznamo li se poblize s njegovom osobom, dat ćemo pravo onim katoličkim auktorima (Girand, Bremond, Blondel etc.), koji tvrde, da je duša i životna jezgra Pascalove askeze u opreci s temeljnim principima janzenizma²⁾. Pascal nije putnik, što se u strahu i trepetu, s gorkom boli u duši otima zagrljaju pokvarene naravi, te se očajem u srcu uspinje strmom i trnovitom stazom na vječne vrhunce drhćući neprestano,

da ga jedan nehotični pogled na stranu ne sruši u ponor; on nije prezreo unaprijed sve one, koji ne izabraše njegove direktne staze te se usudiše počivati na obroncima napornoga puta. Njegov je život lijet duše, koja na krilima veledušne ljubavi ka Kristu Gospodinu trli k obalama jedine prave realnosti Božje. »Ja sam mislio na te u mojoj agoniji, ja prolih za te ovu kap krvi«, te riječi Isusove svuda ga prate. (Le mystère de Jésus.). U ovoj nježnoj i plemenitoj ljubavi Pascal će uza sve borbe utrajati i predati duh svoj Bogu primivši sv. sakramente iz ruku katoličkog svećenika g. 1662.

Takav nam se ukazuje Pascal u »Le mystère de Jésus« i u većem dijelu »Pensées«. Najrade bismo time i završili ovaj kratki prikaz života Pascalova, ali ne smijemo zaboraviti na dvije crne točke njegove povijesti. I u njima se očituje jedna ista iskrena i strastvena narav. Mi mislimo na »Lettres provinciales«, i na njegovo vladanje u pitanju osuđenih propozicija Janzenijevih.

Koji paradoks! Upravo obraćenje Pascalovo, intenzivnije proživljenje vjere, apostolski žar, što se odatle rodio, sve to bilo je u konkretnim prilikama povod teškim zabudama. Kako ne kanimo pisati panegirik Paskalov niti imamo posebnih razloga, da operemo njegov značaj od svake ljage, ipak nam je teško priznati te žalosne činjenice. Instinktivno se čutimo solidarnim s Pascalom — čovjekom: u njegovoj ograničenosti moramo priznati svoju ograničenost i slabocu ljudsku. Da, tako plemenita i velika duša kadra je da u svojim najsvetijem i najidealnijem poletu tako teško zaluta. I samo oštro oko Pascalovo može da postane jačnom žrtvom perfidnog »ja«. Zaludu ga se odričemo potpuno u svečanim časovima, kad milost Svemogućega lebdi nad nama, ono nalazi na hiljadu tamnih i krivudastih stramputica, previja se i prenavlja bezbroj puta, dok se opet ne uvuče u nas pod pobožnom firmom: ljubavi k istini, dobra Crkve i t. d. Kako istinito je pisao on sam: »Nikad ne činimo zlo tako potpuno i tako veselo, kao kad ga činimo po savjesti« B. 895.

Pascal je pokazao u »Provinciales« toliko inkompetencije i površnosti, u prikazivanju i citiranju nauke protivnika toliko neloyalnosti i netočnosti, povrijedio je tako grubo kršćansku ljubav, da nam sve to jasno odaje, da stari čovjek u njem ni izdaleka nije umro. On živi u njem i očituje se u pre nagljenim i nepromišljenim činima, a da si Pascal toga nije ni svijestan⁶⁾.

»Lettres Provinciales« su sigurno u sebi jedno nemoralno i pogubno djelo. »jedna besmrtna laž«, kako ih nazva Chateaubriand, »više djelo strasti i srdžbe negoli pravednosti«, kako dosta blago sudi Girand (R. d. 2. M. 1. srp. 1923.). No valja li nam konačno izreći sud nad osobom Pascalovom i odmjeriti težinu *svijesne* krivnje, mi s onim ispovjednicima, koje Pascal nije volio, koje je baš u tih osamnaest listova tako nesmiljeno izvrgavao ruglu radi njihove kazuistike, s njima naginjemo na to, da Pascala subjektivno progla-

simo nekrivim. Trebalo bi pred našom dušom evocirati svu kompleksnost Pascalova impetuznog i strastvenog značaja, sve konkretne prilike, koje su ga poticale na pisanje, način, kako su ti listovi sastavljani (janzenistički teolozi puno sudjeluju) — trebalo bi prikazati ovaj casus conscientiae sa svim potankostima, u potpunoj njegovoj individualnosti, da opravdamo Pascala.

Držimo, da nam slično valja suditi i o janzenizmu Pascalovu, o njegovom otporu proti auktoritetu papinu i o njegovom konačnom odnošaju spram Crkve katoličke. Razlozi su analogni. Pascal je bez ikakve sumnje bio u tiješnoj zajednici s vodama janzenizma; njegova sestra Jacqueline jedna je od najistaknutijih redovnica u Port-Royalu. Sigurno je također, a i naravno (i prva i druga konverzija Pascalova zbiva se pod neposrednim uplivom janzenista), da je čitava njegova moralna filozofija zadojena naukom Janzenijevom. To se navlastito opaža, gdje Pascal opisuje pokvarenost ljudske naravi i potcijenjuje spoznajnu moć našeg razuma. No točno definirati Pascalov janzenizam vrlo je teško; jedno stoga, što janzenizam nije jedinstven blok, trajno identičan sam sebi, nego se neprestano mijenja i razvija; drugo stoga, što ni Pascal radi intenzivnog proživljavanja svojih nazora ne ostaje sebi dosljedan.

Istotako se ne da zanijekati niti prekriti njegov otpor proti crkvenom auktoritetu. »Ako su moji listovi osuđeni u Rimu, to, što ja u njima osuđujem, osuđeno je u nebu: »Ad tuum, Domine Jesu, tribunal appello«. Ovaj patetični usklik pokazuje, do kojeg paroksizma je strast zanijela Pascala. On je jedan od najuglednijih i najintranžigentnijih boraca u čitavoj aferi. Ne smijemo dakako zaboraviti ni na konkretne prilike, u kojima se Pascal nalazio, ni na nekoje nejasnoće, koje su mogle još opstojati u pogledu primata i opsega papine vlasti, ni na famoznu distinkciju »facti« i »juris« u pitanju osuđenih propozicija Janzenijevih. Sve to donekle ispričava Pascala. Glasoviti povjesničar vjerske misli u Francuskoj Bremond tvrdi, da bi uopće trebalo oštro razlikovati janzeniste prije bule »Unigenitus« (g. 1713) i poslije nje. Janzeniste prve generacije sudeći po njihovim djelima i riječima da nijesu bili formalno ni heretici ni shizmatici? (La revue hebdomadaire 14 srp. 1923.).

Nije posve jasno ni pitanje smrti Pascalove. Sud, što ga o tom izriče Petitot, koji inače blago sudi Pascala, čini se dosta opravdan: »Mi se duboko divimo smrti Pascalovoj. Mi držimo, da je ova prerana smrt bila jedna milost, sredstvo, kojim se Bog poslužio te spriječio, da ova tako otvorena, tako iskrena, tako duboko uvjerenana, tako milosrdna, ali ujedno više puta tako zaslijepljena i strastvena duša ne zađe na put zablude i neposlušna sve do potpune pohune, do shizme. Sudeći jedino na ljudsku čini se izvan sumnje, da bi Pascal i zašao tako daleko, da je dulje poživio. No Bog ga pozva k sebi prije negoli ga zadesi ta užasna nesreća. Zato držimo da je Pa-

scal umro, kako je zapisao u svojoj oporuci, u Crkvi kršćanskoj, katoličkoj, apostolskoj i rimskoj. Umirući on moljaše, neka *Bog nikad ne ostavi*. Bog ga nije ostavio. *Janzenizam je zarazio osobito njegovu teološku nauku i njegov vanjski život, on nije naškodilo nutarnjem i mističnom životu Pascalovu*. Ono čemu se divimo kod smrti auktora *Mystère de Jésus*, to je strastvena ljubav prema božanskom Spasitelju; to je svjesna odanost u planove Providnosti u njegovim *Pensées*; to je Pascalova ljubav k bližnjemu, vanredna milosrdnost prema siromasima«. (Pascal: Sa vie religieuse et son apologie du Christianisme 1911).

Ima ih opet koji u memoarima P. Beurriera (župnik, koji je provideo Pascala i time ekvivalentno priznao njegovu ortodoksnost) usprkos svih poteškoća nalaze solidno jamstvo, da je Pascal upoznao svoju krivnju te se formalno pokorio. (Tako n. pr. P. de la Briere u »Études«, prosinac 1911. Bremond: Revue hebdomadaire. l. c.). Završimo Pascalov život citirajući to svjedočanstvo u izvacima. Beurrier pripovijeda, kako je Pascal govorio s njim o aktuelnim pitanjima te veli: »... pa dodaje, da su i njega htjeli uplesti u te rasprave, ali da se on, ima tome dvije godine, pametno povukao, jer je uvidio, kako su ta velika pitanja milosti i predestinacije zapletena i teška. Što se tiče auktoriteta papina, on je držao, da je to pitanje vrlo važno i da je vrlo teško upoznat i njegove granice... i da se zato u tim velikim pitanjima drži mnijenja Crkve i da želi biti potpunoma podvrgnut zamjeniku Isusa Krista, koji je sveti otac papa«. I. K.

¹⁾ Pascala citiramo uvijek prema izdanju Brunschwieg, koje općenito drže najboljim. Broj naznačuje fragmenat. Razumije se da prijevod nije najbolji ni uvijek doslovan.

²⁾ Pascal je ovjekovječio njegovu uspomenu u »Mémoires«, što ga je napisao brzo iza toga te ga nosio sve do smrti na sebi.

³⁾ Sully. Prudhomme reče o njem: »Čini se da je u mnogostrukom geniju Pascalovu narav zapalila toliko bakalja, koliko ima u njoj tajnovitih predjela onamo od neizmjerljivi prostora, gdje gravitira materija, sve do ponora savjesti ljudske«.

⁴⁾ Po svjedočanstvu njegove sestre ne prođe mu od pete godine ni jedan dan bez boli.

⁵⁾ To ne znači da Pascal u teoriji nije više manje pristajao uz janzenizam! To se odražuje i u »Pensées«. Stoga neshvatljivo je, kako je mogao prof. P. Skok napisati: »Važno je svakako, što je Strossmayer ispravno upoznao čistoću njegova vjerskog uvjerenja i to bez ikakva okolišanja u više navrata i naglasio« (Jugosl. njiva 1923, br. 5, str. 189).

⁶⁾ »U ovom ozbiljnom kršćaninu krije se jedna samovlasna i ohola ličnost, koja ne popušta rado u onom, što misli, da je ide. Govorio on, što mu drago, on puno drži do raznih sitnica časti... on je obuzet željom, da se odlikuje: ukoliko on još nije upoznao, da je »ja ogavan«. Ovaj sud izriče odsjek Pascalova života, ali bi mu se u stalnom smislu mogao primijeniti i o dobi »Provinciales«. (R. d. 2. M. 15. lip. 1923.).

⁷⁾ O Pascalovu janzenizmu usp. n. pr. Revue de Métaphysique et de Moral. Travanj-lipanj 1923. Broj posvećen Pascalu. Donosi dva podosta opriječna članka o tom.